

HANATANTE

Čini mi se da reč "pisac" označava osobu koja živi od pisanja, ličnost kojima se ono što napišu štampa i u vidu knjiga prodaje, da bi oni za to, naravno, bili plaćeni.

Siguran sam da ja nisam pisac. Pismen valjda jesam, umem da čitam i da pišem, dođe mi ponekad da napišem nešto, pa napišem prosto za svoju dušu, ali to još ne znači da sam pisac. Čak i kad zabeležim nešto, neka svoja sećanja ili razmišljanja, učinim to pa se posle pitam zašto to radim? Zašto gubim vreme i trošim hartiju? Ipak, kad mi dođe, ja napišem, pa šta bude...

Evo, desilo se to i sada. Prisetio sam se nekih mojih rođaka, njihovih sudbina i sve mi se čini da bi neko, neki pisac, o tome i roman mogao da napiše. Ja to ne umem. Pre svega, ne umem da izmišljam. Ono što pišem samo su zabeležena sećanja i to, čini mi se, ničemu ne služi. Ipak, zabeležiću. Možda će to nekoga i zanimati.

Sećam se Hanatante*¹, moje baba-tetke Hane, koja je rođena u Zemunu, a gotovo ceo život proživela u Budimpešti. Majka me je vodila kod nje u vreme kada sam bio sasvim mali, bilo je to davno, još pre Drugog svetskog rata. Dobro se sećam one predratne Pešte sa lepim šetalištem pored Dunava, semafora koji su još tada, 1934. ili 1935. godine, na peštanskim ulicama bili, poslastičarnice *Žerbo* koja i danas postoji, Haninog stana na prvom spratu Andraši ut. broj 38, zatim *Pariske robne kuće*, koja se nalazila tačno prekoputa njenog stana, a pamtim i neke događaje o kojima sada nameravam da pišem. Neke pojedinosti sam saznao iz pisama ili kazivanja rodbine koja je živela u Mađarskoj.

Ali, da ne gnjavim, počecu iz početka:

Krajem devetnaestog veka pravih kontracepcijskih sredstava još nije bilo. Anestetici i antibiotici još nisu bili pronađeni, pa su abortusi bili veoma bolni i rizični. I vakcina još nije bilo pa su mnoga deca u prvim godinama života umirala. Zbog toga su žene rađale mnogo dece, a mnogo dece je i umiralo - pa šta ostane, ostane, Bog je tako hteo. I moja prabaka Fani Polak, je rodila mnogo dece: bilo ih je deset, a preživelo je samo šestoro: Hana (rođena 1875. godine), Đula (rođen između 1876. i 1880.), Perla (rođena između 1876. i 1880.), moja baka Rozalija (rođena 1894.), Aladar (rođen 1890.) i Jozef za koga ne znam ni kada je rođen niti kada je umro. Živeli su u Zemunu, na Prilazu, u današnjoj ulici Jakova Kuburovića broj 13, u kući koja i danas postoji.

Nije mi poznato kada i kako se Hana, još pre prvog Svetskog rata, našla u Beču. Ne znam ni kako je srela Jozefa Dojča, svog budućeg muža. Slušao sam priče o tome da je bio siromašan i da ga je ona, za vreme njegovih studija, izdržavala svirajući klavir po kafanama. Prema jednoj fotografiji iz tih vremena, Hana je bila naočita mlada dama, uska struka dobro utegnutog korsetom, raskošne biste i lepog lica. U ono vreme smatrana je lepoticom. Uzeli su se verovatno još za vreme njihovog boravka u Beču.

Pošto je diplomirao medicinu, Josika*² je, kao asistent nekog tada čuvenog profesora stomatologa, izvesno vreme radio u Beču. Pričalo se da je profesor pronašao lek protiv pioreje. Pioreja je ona bolest kada se desni odižu i koren zuba pomalja sve više. Zubi počinju da se klata i, na kraju, ispadaju. Čujem da sada tu bolest zovu paradentozu. Profesor je taj lek sam pravio, njim

*¹ Nemački: tetka Hana

*² Po jevrejskom običaju, u porodici su ga, umesto Jozef, zvali Josika, pa ću ga i ja, u ovim zabeleškama, tako zvati.

je lečio ljude, recept je krio od drugih, a bočicu sa lekom držao zaključanu u kasi. Kad je već bio na umoru, oko njegove postelje su se okupili asistenti i molili ga da im kaže formulu, sastav tog leka, da bi ga i oni pravili i koristili. On je jednom od njih dao ključ od kase i zatražio da mu donese onu dobro čuvanu bočicu. Svako od prisutnih je očekivao da će upravo njemu dati čudotvorni lek ali je profesor, na razočarenje svih, bočicu razbio bacivši je na pod. Josika se najbrže snašao, otrčao u susednu prostoriju i uzeo parče vate kojom je pokupio prosutu tečnost. Brzo je to odneo na analizu, ali tečnosti nije bilo dovoljno da bi se dobili svi potrebni podaci o njenom sastavu. Ipak i sa tako nepotpunim elementima, lek koji je on po rezultatima analize pravio, delovao je dobro. Njim je mazao desni pacijenta i, ako bolest nije suviše podmakla, sprečavao je njen dalji razvoj, a u većini slučajeva, uspevao je i da izleči pacijenta. Ono što je navodno profesor mogao, da vrati ispali zub na svoje mesto pa da on tu ponovo uraste, nije mu polazilo za rukom. Uostalom, malo je verovatno da je i profesor to zaista mogao. Pitanje je da li je cela priča istinita, možda je sve to bila, za ono vreme, samo dobro izmišljena reklama. Bilo kako bilo, Josika je u lečenju pioreje postizao dobre rezultate, bio je dobar zubni lekar, imao je pune ruke posla i dobre prihode. Već je u Beču stekao izvestan imetak pa je, negde tamo, u centru grada, kupio jednu lepu kuću. Mogao je ostati u Beču i tamo nastaviti univerzitetsku karijeru, ali se ipak odlučio da se sa Hanom vrati u Peštu gde je uskoro postao poznat zubni lekar. Nastanili su se u velikom stanu u Andrassy ut. gde je bila i njegova ordinacija. Hanatante, je kao supruga uglednog doktora dr. Jozefa Dojča, postala najmućniji član porodice, imali su, kao što je to njihovom društvenom rangu pripadalo, poslugu, a Josika je uskoro našao dobru asistentkinju, lepu Giziku o kojoj ću kasnije još nešto reći.

Nije Hanatante bila jedino dete Fani Polak koje je živelo u Pešti. I njena sestra Perlatante koja se već prvih godina XX veka udala za Hajnrh bačija*³, časovničara i juvelira, stanovala je, istina mnogo skromnije, u neposrednoj blizini jednog od mostova koji vode preko Dunava. Pošto se razvela od mog dede Davida, moja baka Rozalija se udala za Fridriha Konrada sa kojim je takođe živela u Pešti. Svoje dve ćerke iz prvog braka ostavila je kod roditelja u Zemunu, a njih dvoje su imali velik, lepo uređen, stan nedaleko od Hane i provodili mnogo vremena putujući po Evropi. Kod Hanatante je često boravila i Magda, Jozefova ćerka, priručna devojka koje je, ostavši bez oba roditelja, kao najsiromašnija čeljade u porodici živela kod prabake Fani u Zemunu ali je često dolazila i provodila po više meseci u Pešti.

Kada je, 1914. godine izbio Prvi svetski rat Austrijanci su sa Bežanijske kose topovima tukli Beograd, a Srbi su braneći se, topovima gađali Bežanijsku kosu i monitore koji su, ploveći Dunavom, pucali na braniocce Beograda. Polakovi su se našli između dve vatre, granate su im letele iznad glava, pa se moj pradedo odlučio da prabaku Fani, baku Rozaliju, tetku Ernu i moju majku evakuiše u Peštu kod najstarije ćerke. Iz Zemuna su do Pazove išli zaprežnim kolima a zatim železnicom. Hanatante ih je srdačno primila. Stan je bio veliki, mesta je bilo dovoljno, živeli su veoma lepo jer se u Budimpešti rat nije mnogo osećao. U Zemunu je ostao

Slika 1. Hana Dojč

*³ Madarski: čika Hajnrh

pradeda Filip Polak koji, kao dobar trgovac, nije sedeo skrštenih ruku. Ukazala mu se dobra prilika i on je, od jednog Jevrejina, kupio kuću u Dubrovačkoj broj 6. Ta kuća i danas postoji.

Josika je morao u rat. Kao zubni lekar imao je oficirski čin, a na front nije morao, pa taj rat nije doživio onako kako su ga doživeli oni koji su bili tamo gde se pucalo. Nisu taj rat ozbiljno shvatili ni ostali u Andraši ut. broj 36. Najviše ih je pogodila tragična smrt Aladara Polaka, Haninog mlađeg brata. On je, kada je Austrougarska, 1915. godine, objavila rat Srbiji, dobio poziv da se javi u svoju jedinicu. Vaspitan u duhu građanske poslušnosti on taj poziv nije mogao da izbegne, a nesnosna mu je bila pomisao da će morati da puca na nekoga, da puca na ljude samo zbog toga što žive na drugoj obali neke reke. Zbog toga se, umesto da uđe u voz koji će ga odvesti na front, bacio pod točak tog istog voza. Jedan vojnik ga je, u poslednjem trenutku, spasao izvukavši ga sa pruge. Ipak, izgubio je stopalo jedne noge. Odvezli su ga u vojnu bolnicu u Szolnoku. Amputaciju je preživio ali se razboleo od tuberkuloze koja ga je, onako islabljenog, brzo savladala 1916. godine.

U Budimpešti je postalo teško tek po završetku rata kada je marta 1919, u Mađarskoj zavladao komunistički teror Bele Kuna. I tamo, kao po nekom pravilu, revolucija nije donela ništa dobro: umesto napretka i socijalne pravde - zločine, bezumlje i bedu. Vođa te revolucije, Bela Kun, smestio se u najlepší hotel u centru grada i tu, sa bratijom, orgijao. Pričalo se, pored ostalog, da su

Slika 2. Snimljeno 1926. godine u Budimpešti na pedesetogodišnjicu braka Fani i Filipa Polaka.

Stoje, s leva desno: Hana Dojč, Hajnrh Vajnberger, njegova žena Perla Vajnberger, Fridruh Konrad, njegova žena Rozalija i Maksi Vanjberger
Sede, s leva na desno: Dr. Jozef Dojč, Fani Polak, Greta Sason njena sestra Erna Sason, Filip Polak i Jozef Polak

u hotel dovodili glumice, stavljali ih u kade pune šampanjca, pa onda njihovim cipelicama zahvatali to piće i napijali se. Tako je, zamišljali su, radila buržoazija - pa mogu i oni. Često su u tom hotelu i ubijali... Nastali su oskudica i teror. Do namirnica je bilo teško doći. Počela je inflacija. Hanatante i Josika su shvatili da posluhu moraju otpustiti jer bi sama činjenica da je imaju mogla da im stvori velike neprilike.

Još čuvam jedan štap okovan gvoždem. Pripadao je „Fridrihbačiju“, babinom drugom mužu koji ga je okovao i držao u predsoblju da se brani, koliko može, ako po njega dođu da ga ubiju, vode ili samo tuku. Prvog maja je, pričala mi je majka, bila parada. Moji su to gledali sa prozora: posle nekoliko sati, na

kraju parade, nastupali su i ludaci. Odeveni kao kraljevi i Napoleoni, nosili su podijum na kome je bio krevet, a u krevetu je bio par koji se „tuca“... Ideološka poruka ili ludilo? Smeša toga sigurno, smeša česta u komunizmu. I mi smo, po dolasku komunista, imali višesatne prvomajske parade - ali, srećom, bez „tucanja“. I drugih gluposti je bilo. Decu su, na svoj način, maltretirali. Moja tetka

i majka su, sa školom, morale da idu na radne akcije (kako su to tada zvali, ne znam). Tamo su ih primoravali da čupaju koprive golim rukama. Rukavice, kao buržoaske, nisu bile dozvoljene (zanimljivo je da se to, 1947. ili 1948. na Novom Beogradu, dešavalo i nekim mojim drugaricama). Moju majku su, zbog svega toga, nekako prebacili u Beč (gde su Hana i Josika imali kuću) i ona je tamo živela sve dok u Mađarskoj nije uspostavljeno normalno stanje.

Srećom, komunizam je u Mađarskoj trajao samo nepunih pet meseci, a zatim su u Mađarsku došli Rumuni, stanje se nekako primirilo ali je Mađarska tek 1921. godine oslobođena. Na čelo mađarske vlade došao je regent Mikloš Horti. Bilo je prvih dana i surovih postupaka ali je mirno stanje brzo nastupilo, a priča o komunizmu je relativno brzo izbrisana iz njihovih života. Moja majka se vratila u Budimpeštu i neko vreme je živela kod Hane, a ostali članovi porodice Polak su se već ranije vratili u Zemun (koji je tada već pripadao novoosnovanoj Jugoslaviji).

Josika je, kao izuzetan zubni lekar, za kratko vreme postao poznat i izvan granica Mađarske. Sećam se priča o krunisanim glavama koje su dolazile u Budimpeštu da im on leči zube. To mu je, naravno, omogućilo da postane poznat kolekcionar skupocenog porcelana, slika i starinskih satova. Njihov stan je bio lepo i, za ona vremena, raskošno uređen. Sa suprugom Hanom odlazio je redovno na odmor u Karlsbad, Marinejbad i Abaciju (Opatiju). Oboje su voleli ugodan život i uživali u dobroj hrani. Hanatante se u međuvremenu promenila. Godine su učinile svoje, jako se ugojila, a lice joj je bilo posuto velikim bradavicama. Josika je, to sam mnogo godina kasnije saznao, stupio u nežnu vezu sa Gizikom. Hanatante je za to znala ali se nije ljutila. Njegove nežnosti joj, verovatno, više nisu bile potrebne, ona je Josiku volela na svoj način, volela je i ugodan život koji joj je on pružao, a pre svega, činjenicu da je ona sada *doktor Dojč Jozefne**4... Njih dvoje su kod javnog beležnika načinili dokument, neku vrstu zajedničkog testamenta po kome, ako jedno od njih dvoje umre, nasleđuje ga onaj drugi.

Dece nisu imali, pa su moju majku i tetku Ernu rado držali u svojoj kući.

U Peštu me je majka vodila više puta. Iako je to bilo pre više od sedamdeset godina, dobro se sećam ulaza u kuću u kojoj su Hanatante i Josika stanovali, nastojnikove sobice u prizemlju, zatim stepeništa zastrvenog crvenim tepihom koje je vodilo iz prizemlja do prvog sprata gde je bio njihov stan, pamtim predsooblje iz koga se moglo ići u salon ili direktno u trpezariju. Salon je bio opremljen belim nameštajem u stilu Luj XVI (moji su tada govorili da je "iz vremena"), uz zidove su bile vitrine sa skupocnim porcelanom i Josikinom kolekcijom džepnih satova, a na tavanici su visila dva velika kristalna lusteru u koje je već bilo ugrađeno električno svetlo. Pamtim i veliku trpezariju u renesansnom stilu. Bila je tu i zimski bašta sa nekim egzotičnim rastinjem, ona je služila i kao pomoćni ulaz za poslugu jer je pored veze sa stepeništem i trpezarijom, bila spojena sa onim krilom stana u kome je živela i radila poslugi. Dnevna soba je imala nameštaj u stilu Napoleon III, u njoj je, naravno, bio i tada obavezan klavir, sve je, po mom sećanju bilo umotano u teške tamnocrvene tkanine, a levo i desno od sofe, na lepim postamentima, bila su Hanatantina i Josikina mermerna poprsja. Između salona (koji je služio i kao čekaonica za ugledne pacijente) i dnevne sobe nalazila se Josikina ordinacija. Čitav stan me podseća na enterijer iz filma *Fani i Aleksandar*. Zidovi trpezarije, salona i dnevne sobe su bili prepuni slika čuvenih majstora među kojima se, pričali su mi, nalazila i jedna koju je Dega naslikao.

U takvom ambijentu, odevene u crne haljine sa ridikilima*5 u krilu, sede su, moje debele babatetke. Govorile su nemački, koristeći jidiš izraze koje nisam uvek razumevao, čitale *Sinhazi*

*4 *Doktor Dojč Jozefne* (mađarski: supruga doktora Jozefa Dojča). Po tadašnjem (verovatno austrougarskom) običaju, kada su pisane adrese, na kovertima nije pisalo: *gospoda Hana Dojč*, nego *supruga dr. Jozefa Dojča*.

*5 Ridikil: (franc. *ridicule*: smešan, besmislen) u ono vreme, uobičajen naziv za male ženske torbice, tašne. Njihove su bile crne, lakovane i, kako se meni činilo, ogromne.

*elet**⁶, ogovarale svoje modistkinje, žalile se na poslugu, na išijas i krojačice i razmišljale u koju bi mondensku banju valjalo otići. Pile su čaj, slušale muziku sa gramofona, onog starinskog na navijanje (sa trubom), a ponekad bi im moja baka Rozalija, prateći samu sebe na klaviru, zapevala neku opersku ariju ili, tihim glasom, pesmu *Tužna je nedelja*, tada zabranjenu u peštanskim kafanama jer je bilo više slučajeva da su ljudi, rastuženi njome, izvršili samoubistvo. Josika bi, s vremena na vreme, između dva pacijenta, dolazio među njih ali je, činilo mi se, slobodno vreme radije provodio u ordinaciji sa Gizikom.

Pamtim da me je jednom poveo u posetu jednoj grofici, čini mi se da se prezivala Kerenji ili Perenji, i bila je njegova pacijentkinja. Sećam se da je bila mlada i lepa, a govorili su da je obrazovana i da se školovala negde u inostranstvu, čini mi se u Francuskoj. Išli smo fijakerom u Budim, do njenog dvorca koji se nalazio malo podalje od Dunava. Pred ulazom u njeno imanje stajala su dva lakeja u starinskim uniformama sa belim perikama, otvorili su nam kapiju pa smo se dovezli pred sam ulaz u dvorac. I tu su nas lakeji sa perikama dočekali, a u dvorcu ih je bilo, čini mi se, pred svakim vratima. Šetali smo od jedne dvorane do druge, Josika je pažljivo razgledao porcelan i umetničke predmete koji su, u vitrinama i na stolovima, bili izloženi. Pored svakog predmeta stajala je cedulja veličine vizit-karte. Na vidljivoj strani tih cedulja nije ništa pisalo. Josika ih je ponekad uzimao i zagledao brojeve koji su se na poleđini nalazili, a ponekad bi vadio svoje naliv-pero i zapisavši na onoj čistoj strani svoje ime, vraćao ih na svoje mesto. Posle smo, sećam se, otišli u jednu veliku trpezariju, za stolom je sedelo mnogo sveta, bilo je to kao neki *five o'clock tea*, a pošto ja nisam znao mađarski, nisam znao o čemu su govorili. Bilo mi je dosadno i jedva sam čekao da se vratimo kući. Nekoliko dana kasnije Josiki su doneli paket sa jednim skupocenim satom i još nekim stvarima.

Mnogo godina kasnije sam saznao da je to bila neka vrsta rasprodaje: mlada grofica je osiromašila i na taj način je prodavala svoju imovinu. Naravno, posetioci o tome nisu razgovarali. Pričalo se o pozorišnoj sezoni, o nedavno izdatoj knjizi poezije i atentatu na kralja Aleksandra. A oni sa perikama - to su bili, za tu priliku unajmljeni, studenti odeveni u odeću iz pozorišne garderobe. Mađarsko plemstvo je finansijski propadalo ali, kako se tada govorilo, *otmeno je propadalo*.

Godine između dva rata ugodno su prolazile. U kući je uvek bilo gostiju, a o mogućnosti da posle onog strašnog Prvog svetskog, ponovo dođe do nekakvog rata, niko nije razmišljao. Istina, Nemačka je izvršila *anšlus* Austrije, ali se verovalo da će na tome i ostati. Uostalom Hitler je bio Austrijanac, a Nemačka i Austrija spadaju u isto govorno područje pa je to mnogima izgledalo prirodno. Verovalo se da do pravog rata ne može doći jer bi to bila katastrofa...

A do rata je ipak došlo. Nemačka je okupirala Čehoslovačku i Poljsku i sa Engleskom je stupila u rat. Mađarska je pristala uz Nemačku. Među Jevrejima je nastala neka vrsta zabrinutosti jer se znalo da Hitler mrzi Jevreje i da su, u Nemačkoj, Jevreji već bili

Slika 3. Snimljeno u nekoj banji krajem tridesetih godina devetnaestog veka.

Stoje, s leva na desno: Dr. Jozef Dojč, Hana Dojč i dve nepoznate osobe.

*⁶ Prevod naziva sa mađarskog je „*Svet bioskopa*“.

izloženi progonu. Ipak, niko nije verovao da taj progon može da preraste u nešto gore od konfiskacije imovine, zabrane bavljenja nekim profesijama ili proterivanja iz zemlje.

Krajem marta 1941. godine Jugoslavija je raskinula pakt sa Nemačkom, nekoliko dana kasnije je Beograd bombardovan i za nedelju dana Jugoslavija je kapitulirala. U napadu na Jugoslaviju, zajedno sa nemačkom vojskom učestvovali su Italijani, Bugari i Mađari. Svaka od država koja je u tom ratu učestvovala na nemačkoj strani dobila je jedan deo jugoslovenske teritorije. Mađarskoj je pripao dobar deo Vojvodine, oblasti koja je nekada, pre I Svetskog rata, pripadala Mađarskoj. Čulo se u Budimpešti da se u Novom Sadu desilo nešto strašno, da je ubijeno mnogo ljudi, jedan mađarski poslanik je zbog toga čak izvršio samoubistvo, a bilo je i glasina da su Jevreji odvođeni u neke koncentracione logore. Valjda će ih tamo držati do završetka rata, ne mogu ih sve poubijati.

Hanatante je po nekome uspela da svojim pošalje nešto novaca u okupiranu Srbiju. Naravno, dovoljno predostrožna, nije slala direktno mojima, o kojima ništa i nije znala, nego na adresu Mihajla, nevenčanog muža moje tetke Erne. Od njega je dobila i jedno pismo pisano rukom moje bake Rozalije. Novac i neke sitnice poslala je Mihajlu još jednom ili dva puta, ali odgovora više nije bilo. Bila je u velikoj brizi. Čula je da su u Hrvatskoj i Srbiji svi Jevreji oterani u koncentracione logore, a govorilo se da ih u Srbiji više nema. Brinula je za svoju sestru Rozaliju, za svoju majku, za Ernu, mog oca i mene. Ostali Polakovi su u vreme između dva rata već pomrli. Da, brinula je i za Magdu, ćerku njenog pokojnog brata Jozefa. Magda se pred sam rat udala i živela je u Novom Sadu. I od nje vesti nije imala. Uspela je da spase sve stvari iz bakimog stana. Jedan deo je prenela u svoj stan u Andraši ut. drugi kod Perle, a ponešto je sklonila kod nekih prijatelja u koje je imala poverenja.

Horti Jevreje nije dirao iako je Hitler insistirao da mu ih sve države koje su sa njim bile u savezništvu, izruče. Nije ih Hitler dobio ni od Musolinijeve Italije, a svoje Jevreje mu nisu dali ni Bugari, koji su, istina, žrtvovali Jevreje pohvatane na teritoriji nekadašnje Jugoslavije. U Srbiji i u nezavisnoj Državi Hrvatskoj oni su internirani i o njihovoj sudbini se malo znalo i više nagađalo. A ta nagađanja su, ponekad, bila strašna. Ipak, nade je još bilo.

Postalo je teško pred kraj rata kada je Nemačka u ratu sa Sovjetskim Savezom, tamo na Istočnom frontu, počela da trpi poraze. Regent Horti je na kraju odustao od saradnje sa nacistima a nacisti su zato, marta 1944, okupirali Mađarsku. Za Jevreje su nastali izuzetno teški dani. Počelo je tako što su svi budimpeštanski Jevreji iseljeni iz svojih kuća i smešteni u geto iz koga nisu smeli izlaziti. I Hanatante je sa Josikom morala u geto. Stan su prepustili jednoj dobroj prijateljici koja će ga čuvati dok se oni ne vrate. Gizika je već nešto ranije otišla a i posluga ih je napustila. Nešto kasnije, Jevreje su iz geta počeli odvoditi nekuda na rad. Do smrti iscrpljujući rad. A mnoge su odvodili da se više nikada ne vrate. Govorilo se da su odvedeni u neke koncentracione logore. Pominjani su Aušvic, Mauthausen i još neka mesta čudnih imena. Nekoliko godina kasnije saznalo se da je pobijeno oko 500.000 mađarskih Jevreja.

Istovremeno je jedan je imućan čovek, Ralf Valenberg, funkcioner u Švedskoj ambasadi, počeo sa kupovinom kuća po Budimpešti. Te kuće je proglašavao eksteritorijalnom zonom stavljajući na njih švedsku zastavu i u njih je useljavao Jevreje. Falsifikovao je propusnice koje su im dopuštale da izađu iz geta i useljavao ih u kuće zaštićene švedskom zastavom. Zapravo, nije ih useljavao, on je u te kuće doslovno trpao Jevreje, trpao je i više nego što se može zamisliti, svi hodnici i sve pomoćne prostorije su bile zakrčene. One su smatrane švedskom teritorijom i Nemci u njih nisu imali pristupa, a Jevreji su tu bili bezbedni. Valenberg je istovremeno izradio veliku količinu švedskih pasoša koje su stanari tih kuća dobijali, a dešavalo se i da upada u kolonu Jevreja koje Nemci već odvođe u logor, da im deli dokumente, potvrde da su švedski državljani i odvođi ih u "švedske kuće" na veliko zaprepašćenje Nemaca. Pred sam kraj nemačke okupacije Mađarske,

kada su se već vodile ulične borbe za Budimpeštu, Nemci su, sa svojim kolaboracionistima odvodili Jevreje iz geta na obalu Dunava, tamo im skidali odeću, streljali ih i bacali u reku. Valenberg je i tamo stizao i uspevao, deljenjem nekih potvrda, da spase nekoliko desetina nesretnika. Računa se da je spasao između 30.000 i 100.000 budimpeštanskih Jevreja.

Zahvaljujući Valenbergu Hanatante i Josika su se, posle kraćeg boravka u getu, nekako dokopali jedne od od "švedskih kuća" i tako su preživeli*⁷ rat. I Perlatante je sa mužem i sinom Maksijem takođe provela one najteže dane u jednoj od švedskih kuća. U svoj stan su se vratili odmah pošto su Rusi oterali Nemce iz Budimpešte. Budimpešta je bila razrušena od doskorašnjih borbi, ali su srećom njihovi stanovi ostali neoštećeni. Iako je prvih dana oslobođenja bilo teško doći do namirnica, u kući je, blagodareći činjenici da za zubnog lekara uvek ima posla, taj problem bio sveden na najmanju moguću meru. Brinuli su šta je sa familijom u Jugoslaviji. Na sve načine su pokušavali da saznaju šta je sa mojom bakom, tetkom, šta je sa mnom i mojim roditeljima, a šta sa Magdom. Pošta još nije radila, telefonske linije takođe, a nekih poznanika koji bi putovali za Srbiju nisu imali.

Prvo se kod njih pojavila Magda. Bila je užasno mršava, sasvim kratko ošišana, odevena u prugasto logoraško odelo, na nogama je imala drvene logoraške klompe, a oko vrata je imala dve srebrne lisice. Rat je provela u nekom koncentracionom logoru, radila je, gladovala, ali je imala sreću da je nisu, kao većinu logorašica, ubili. Kad su se Sovjetske trupe sasvim primakle logoru, nemački vojnici su pobjegli. Zajedno sa njima, plašeci se odmazde zatočenica, pobjegle su u panici i one gadure čuvarke koje su, odevene u nemačke uniforme, više kinjile logorašice od vojnika. Magda je ušla u njihovu baraku, našla je tamo one dve lisice i okačila ih o vrat, a našla je i nešto hrane koju je odmah pojela. U prugastom odelu, sa tako o vrat obešenim lisicama, putovala je nekoliko nedelja sve dok nije stigla u Budimpeštu. Hana ju je lepo primila i Magda je ostala kod nje. Nije ni imala kud.

Nekako u to vreme Hana je uspela da uspostavi vezu sa Mihajlom i saznala je da smo moja baka Rozalija, tetka, majka i ja preživeli. Uspela je da javi da neko od nas dođe do mađarske granice jer će ona poslati Magdu sa novcem i stvarima za nas. Magda je, iako ne sasvim oporavljena, morala poći na taj, tada još prilično komplikovan put. Pruge su bile porušene, saobraćaj još nije redovno funkcionisao pa je pravo čudo da se našla sa mojom majkom i da je uspela da se vrati u Peštu. Mnogo godina kasnije rekla mi je da Hani jako zamera što je poslala na, za ono vreme, veoma rizičan put. Ona se od logora još nije sasvim oporavila, put je bio naporan, ruski vojnici bili skloni pljački, a rado i često su silovali usamljene žene...

Život u posleratnoj, opet komunističkoj Mađarskoj, nije bio ni lak ni jednostavan. Bilo je mnogo hapšenja i likvidacija imućnih ljudi proglašanih klasnim neprijateljima, zajedničkih stanova, prvomajskih parada, lošeg snabdevanja namirnicama, odećom, obućom i ogrevom. Iz Mađarske se u inostranstvo nije moglo putovati. Ni iz inostranstva se u Mađarsku nije moglo lako doći. Ipak, Hana je brinula o svojim u Jugoslaviji i nalazila načina da im, ponekad ponešto pošalje. U kući je bilo dosta skupocenih stvari, bilo je i nakita, Josika je vredno popravljao zube, pa izgleda da ozbiljnih materijalnih problema nisu imali. Ipak, morali su živeti neuporedivo skromnije nego pre rata. Poslugu više nisu imali, ali im je Magda u kući mnogo pomagala.

Vremenom su poštanske veze obnovljene pa su se Hana i moja baka redovno dopisivale, naravno na nemačkom jeziku začinjenim jidiš izrazima. Dopisivala se i sa svojim bratom Đulom koji je još 1905. otišao u Ameriku i tamo, u Los Anđelosu, imao putničku agenciju. Budući sada u povoljnijem materijalnom položaju od Hane, on je preuzeo na sebe brigu o svojim u Mađarskoj i Jugoslaviji. Slao nam je pakete sa odećom i hranom, a slao je i novac. Pomagao je i Hajnrih bačija

⁷ Valenberga su Sovjeti, čim su ušli u Budimpeštu, uhapsili, odveli u Rusiju i ubili.

sa Perlom i Maksijem. Zahvaljujući njemu, mi u Beogradu nismo oskudevali. Nismo tačno znali kako oni u Pešti žive jer Hanatante, u svojim pismima, nije pisala o onome šta se, u to vreme, u Mađarskoj dešavalo. Onda smo samo slutili, a sada znamo da je život u socijalističkoj Mađarskoj mnogo teži nego kod nas. Radnje su bile poluprazne, cene visoke, stanovi hladni, svuda se ogledala beda i nikakve perspektive za boljitak nije bilo.

Posle kraće bolesti, Hanatante je umrla. Imala je oko sedamdeset godina, možda i nešto više. Moja baka Rozalija je teško podnela njenu smrt, a verujem i Josika. Pokušavajući da ga uteši, baka je Josiki pisala opširna pisma govoreći o neumitnosti onog što se dogodilo, onog što sve nas, pre ili kasnije čeka i o tome kako je ipak dobro što je Hana umrla u snu, lepo, bez onih patnji koje, pred smrt, mnoge snalaze. Uostalom, tešili su ga i drugi. Ispostavilo se da ga je naročito tešila Bežika, dvadeset godina mlađa poznanica sa kojima su se, još pre rata, on i Hana družili. Rezultat tog tešenja bila je Josikina ženidba sa Bežikom. Iako u zaista poodmaklim godinama odlučio se na taj brak, napravio je testament kojim ga ona, u slučaju njegove smrti, nasleđuje i jednim veoma obzirnim pismom, obavestio je moju baku o tome.

Baka je bila ogorčena. Imala je vrlo romantične predstave o svom zetu i nikako nije mogla da se pomiri sa činjenicom da je neka druga osoba, nejevrejka uz to, u njegovom srcu zauzela Hanino mesto. Pored toga, dosta stvari iz njenog stana, pa i nakita, ostalo je u Andraši ut. pa je zato Bežiki napisala jedno veoma dirljivo pismo. Pisala je kako je tužna i neutješna, kako stalno misli na Hanu, Bog neka joj tamo podari mir, kako neprekidno plače i kako bi volela da dobije neke od stvari koje su pripadale njoj, Bog da joj se smiluje, najdražoj sestri. Da ima neku uspomenu na nju...

Odgovor u vidu jednog paketa ubrzo je stigao. U njemu su bila dva stara drvena kalupa za cipele, nekoliko pocepanih kombinezona i spavačica, nekoliko vešalica za odeću i jedan par iznošenih cipela. U tom paketu je bilo i jedno pismo u kome, uz nekoliko učitivih fraza, Bežika obaveštava da je to sve što je od pokojnice, Bog neka joj podari rajsko naselje, ostalo.

Kletve koje sam od bake tog dana čuo, ne mogu ponoviti.

Baka je, onako srdita, poslala Bežiki pismo čija mi sadržina nije poznata, a posle toga, naravno, dalja korespondencija između njih dveju nije bila moguća.

Od Maksija, Perlinog sina, smo povremeno dobijali pisma. Od njega smo smo saznali da je Josika umro, nekoliko meseci posle venčanja sa Bežikom. Sva imovina pripala je Bežiki, uključujući i one bakine stvari koje su u Andraši ut. ostale.

Vremenom su se stvari menjale. Mi smo već mogli imati pasoše i putovati van zemlje jer se socijalizam u Jugoslaviji postepeno pretvarao u nešto manje neprijatno stanje, a Mađarima je, u to vreme, mogućnost putovanja na Zapad još bila prilično otežana.

Maksi nam je posle pisao šta se sa Bežikom dešavalo. Bežika je, ubrzo posle Josikine smrti, stupila u nežnu vezu sa jednim veoma šarmantnim čovekom. Bio je mnogo mlađi od nje. Život u komunističkoj Mađarskoj mu je bio neizdržljiv i maštao je da, sa Bežikom, započne novi život negde na Zapadu. S obzirom da je u Beču postojala i ona kuća (koju je Josika testamentom ostavio Bežiki) rešenje je bilo da se njih dvoje nekako prebace preko granice, a kad stignu u Beč, materijalnih problema neće imati. Za početak će im i kirija od one kuće biti sasvim dobar izvor prihoda.

Dogovorili su se da on krene prvi. Bežika će prodati svu imovinu, on će naći načina da ilegalno pređe granicu, a ona će, kao starija osoba, lakše dobiti pasoš i poći za njim. Čim on stigne, javiće joj pa neka ona krene. Da joj na granici, prilikom pregleda, ne bi našli novac i dragocenosti, on će sve to poneti jer ga prilikom ilegalnog prelaska niko neće pretresati.

Bežikin dragi je otišao i nije se javljao. Bežika je brinula bojeći se da ga nisu, prilikom prelaska granice, uhvatili. Pisala je nekim poznanicima u Beč, ali ni oni o njemu nisu ništa znali pa

se ona najzad odlučila da krene na put. U Beču se zaprepastila: saznala je da je on u Beču i da je, koristeći neko ovlaštenje koje mu je za svaki slučaj dala, onu njenu kuću prodao. Od kupca je saznala adresu, našla svog dragog i, kao što se moglo očekivati, umesto da joj padne u zagrljaj, on je rekao da je ne poznaje.

U Budimpeštu se vratila osiromašena i neizmerno ojađena. Moja baka je likovala i govorila nešto na jidišu pominjući njeno ime. Maksi nam o njoj više nije znao ništa reći.

Pre nekoliko godina sam saznao da u nekom od budimpeštanskih muzeja postoji zbirka umetničkih slika iz kolekcije Dr. Jozefa Dojča. Kada i kako su te slike tamo dospele, ne znam.

Razmišljam o osobama o kojima sam, u ovom tekstu, pisao. Njih više nema. Razmišljam o njihovim sudbinama i sve mi se čini da bi o tome, neko ko je pisac, čitav roman mogao da napiše. Ja pisac nisam, ne umem ni priče da pišem, a kamoli romane. Zbog čega sam sve ovo zabeležio, ne znam.

Mnogo godina kasnije, 1999. godine, odmah po prestanku NATO bombardovanja, bio sam nekim poslom u Budimpešti. Podstaknut sećanjima otišao sam u Andraši ut. Kuću sa brojem 36 prepoznao sam izdaleka. Ušao sam, ali portira nije više bilo. Na mestu gde je obično portir sedeo, stajale su prepunjene kante za smeće. Ni crvenog tepiha na stepeništu više nije bilo, a neko je skinuo i većinu mesinganih držača tepiha. Nekad lepa ulazna vrata stana na prvom spratu bila su zaključana, ali ne na uobičajen način nego rezom sa velikim katancem. Kroz napuklo staklo sporednog ulaza video sam nekadašnju zimsku baštu: bila je pretrpana sanducima i kojekakvim otpacima, bio je tu i jedan razvaljen štednjak i nešto drva isečenih za loženje. I ta su vrata bila zakatančena. Pokušao sam da zvonim, u nameri da zamolim sadašnje stanare da me puste da prođem kroz prostorije za koje me vezuju neka sećanja iz detinjstva. Zvono nije radilo. Možda je trebalo da zakucam, ali sam od toga odustao.

Shvatio sam da je bolje da svoja sećanja sačuvam nepromenjena.

Beograd, 2012.

Aleksandar Ajzinberg

* * *